

KOCSEV BENCE

Pillanatképek a holland társadalom és politika világából

„Hollandia nem magától értetődő létező,
Hollandiát azzá tették, ami.”¹

This study – focusing on societal processions – tries to give some explanations about the Netherlands from the 1950's. Therefore we offer a dose of components. It is however important to note that we offer only components, but no tools. This means that we do not give a concrete and comprehensive response for the contemporary societal problems, but we suggest some probable keys. The reason for this is that there is no universal, but particular interpretations of the Dutch mentality, identity, culture, or even society.

1. A megfigyelés célja

Jon Elster, a Chicagói Egyetem Politikatudományi Tanszékének tanára *A társadalom fogaskerekeinek* előszavában Felix Klein 19. századi matematikus könyvének címét (*Elemi matematika haladóknak*) felhasználva alkotja meg saját munkájának frappáns összefoglalását: elemi társadalomtudományok haladóknak². Akárcsak Elster, úgy mi sem olvastuk Klein könyvét, de a címe minket is megragadott, s megalkottuk a saját variációnkat, ami meglátásunk szerint az alábbi tanul-

¹ Neama Tahir pakisztáni származású holland ügyvéd kijelentése az *NRC Handelsblad* nevű napilapban. Idézi: Mak 2007:8.

² Jon Elster (1995): *A társadalom fogaskerekei*. Budapest: Osiris-Századvég.

mányunk célját is jól summázza: elemi (társadalmi) ismeretek Hollandiáról haladóknak.

A tanulmány – ahogy a fentebb már említett könyvében Elster is fogalmaz – a „mechanizmusok révén történő magyarázatokra helyezi a hangsúlyt”³. Ehhez pedig felkínálunk egy adagot azokból az alkotóelemekből, amik a meglehetősen összetett társadalmi jelenségeket – legalábbis szerintünk – magyarázzák. Fontos azonban megjegyeznünk, hogy csupán alkatrészeket adunk, szerszámokat nem. Az Olvasó persze furcsállhatja, hogy nem készítünk el neki konkrét és átfogó válaszokat, csupán gondolat kísérleteket adunk a kezébe. Ennek oka az, hogy meglátásunk szerint a holland társadalom vizsgálatakor, aki ilyet tesz, óriási hibát követ el. (A hibázókból egy párat a későbbiekben be is mutatunk.) Ennek pedig az az oka, hogy nincsen univerzális értelmezése a (holland) mentalitásnak, identitásnak, kultúrának, vagy éppen társadalomnak, hiszen az értelmét a partikularitásában nyeri el. Ez a partikularitás pedig – ellentétben azzal, ahogy a nemzeti identitásokról az orientalizmus egyik teoretikusa Homi K. Bhabha gondolkozik – nem a globalizációnak az eredménye, hanem Hollandiában, de úgy általában a Németalföldben sajátosan, sui generis meglévő adottság. Ez persze nem egyedi, de Hollandia esetében külön is hangsúlyoznunk kell, hogy amit az országból érzékelünk az nem más, mint a felszín: a kis, partikuláris egységek konszenzusa.

2. Még egy szó a konszenzusról

A következő rövid felvetésnek akár azt a címet is adhattuk volna, hogy a konszenzus, avagy a holland modus operandi. A Hollandiával kapcsolatos munkák nagy része a korrektség fontosságáról beszél. Meglátásunk szerint azonban nem feltétlenül ez a legadekvátabb kifejezés, amire felfűzhetjük az ország társadalmával, vagy éppen politikájával kapcsolatos gondolatmenetünket. A témában gondolkodók nagy részével ellentétben úgy látjuk, hogy nem a (politikai) korrektség, ha-

³ Elster 1995:11.

hanem konszenzus az, ami már a nyolcvanéves háború⁴ óta jellemzi az országot. Azóta pedig végig egy olyan szerződést látunk, amit a(z állam)polgárok, az állam és az elitek kötöttek⁵. (Az elitek kérdéséről, azaz arról, hogy miért játszottak mindig is fontos szerepet a holland társadalomban, később még szólunk.) Ha jól megfigyeljük, akkor a történelemben végig, de a ötvenes évektől kezdve pedig különösen, egy olyan konszenzusos közmegegyezés körvonalai tűnnek fel, aminek a korrektség, a tolerancia és egyéb hangzatos jelszavak – némi képzavarral élve – a felszínén vannak, de ezek mélységében sohasem mutattak meg semmit. Egyebek iránt – csakhogy tabukat döngessünk – ez a szerződés – ellentétben azzal, amit a holland társadalomtudósok jó része sulykol – soha sem egy racionális döntés eredménye (volt), hanem meglehetősen is érzelmi alapokon nyugodott és nyugszik ma is.

3. A megfigyelés metodológiai háttere

Ahogy Robert Merton, a szociológia egyik klasszikusa fogalmazott, mindnyájan óriások vállán állunk, így nem tagadhatjuk le, hogy a dolgozat kereteit erősen befolyásolja Herman Vuijsje, akinek az Korrekt Hollandia című könyvét a következőkben elég sűrűn fogjuk idézni. Tesszük ezt azért, mert Vuijsje a holland politikai-társadalmi beszéd azon alternatívájának képviselői közé tartozik, akik a Hollandiáról alkotott kép kikezdésében a szó eredeti értelmében véve avantgárd

⁴ A *nyolcvanéves háború*, amit a holland történetírás csak a felkelésként (*De Opstand*) is emleget, kezdetben a *Tizenhét Tartomány* (*Zeventien Provinciën*), végül pedig már csak az *Egyesült Holland Köztársaság* (*Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden*) lakosainak lázadása volt a spanyol uralom ellen. A felkelés 1568-ban kezdődött és 1648-ban a *vesztfáliei* (egészen pontosan a münsteri) béke zárta le. Az már más kérdés, hogy a történetírás miért az 1568-as dátumot veszi a felkelés kezdetének, hiszen amiatt, hogy a konfliktus nem két állam között zajlott, ezért nem lehet egyértelműen meghatározni, hogy mikor és hol (Den Brielben, Heiligerleeben, vagy Antwerpenben) kezdődtek a harci cselekmények.

⁵ Részben ez a konszenzusos szerződés van az úgynevezett *poldermodell* mögött is.

szerepet vállaltak, s aki emiatt számunkra is példaértékűt alkotott. Vuijsje didaktikusan mutatja be, hogy Hollandia meglepően más, mint amit az országról kialakult hipotetikus normakép mutat⁶. A munka, még ha politikailag nem is igazán objektív, másik jelentősége abban áll, hogy az amszterdami szociológiai iskola komoly kritikáját fogalmazza meg. Nem tesz mást, mint hogy az addig megkérdőjelezhetetlen eliasi civilizációs elméletet és az azzal nagyon is harmonizáló de Swaan-féle tárgyalásos koncepciót kritizálja. Elias elméletében a civilizáció egyre szélesebb körű kiteljesedését egyfajta integrális önfegyelem kialakulásában látta kicsúcsosodni⁷. A korszak politikája a felszínen ennek az elméletnek az alapján rendeződött. Ezzel kapcsolódik össze a kritizált de Swaan⁸ tárgyalásos irányítás modellje is, ami abból indul ki, hogy a növekvő civilizációs önfegyelem miatt az embereknek egyre inkább tekintettel kell lenniük egymásra⁹. A tárgyalásos elméletet azonban csak és kizárólag az úgynevezett „fogolydilemmából” is ismert „win-win szituációkra” találták ki, s amennyiben ettől eltérő a játék kimenete, már egyáltalában nem alkalmazható¹⁰. Ezt sokan azóta sem látják be, s – Vuijsjével ellentétben – hevesen ellenzik az állami beavatkozást, mondván, hogy az egy alacsonyabb civilizációs fokozatra repítené vissza a társadalmat. Megállapíthatjuk, hogy de Swaannak nem volt igaza, s a tárgyalásos módszer, aminek a kooperáció és a tolerancia a sarokkövei, nem működik. Sőt, s ezzel Vuijsjénél is többet állítunk, békeidőben és állami kényszer nélkül soha nem is működött.

⁶ Kocsev 2011:163.

⁷ ELIAS, Norbert (2005), *A civilizáció folyamata*, Osiris, Budapest.

⁸ *Abram de Swaan* holland közgazdász-szociológus, az amszterdami szociológiai iskola egyik legmeghatározóbb képviselője.

⁹ Vuijsje 2008:159.

¹⁰ A *fogolydilemma* játékelméleti kifejezésekkel élve a nem zéró összegű játékok egyik fajtája. Abban az esetben alakul ki a win-win helyzet, amikor mindkét játékos kooperál. Ez a játék kifizetési mátrixát tekintve nem a legjobb eredmény. Amennyiben azonban valamelyik szereplő – saját hasznának maximalizálása végett – defektál, amellet, hogy a másik kooperál, úgy a nyereség sokkal nagyobb, mint a win-win helyzetben, s ha a játékot a (holland) társadalomra kivetítjük, láthatjuk, hogy mindenki hasznot akar maximalizálni.

4. Divatos tévutak

Azt, hogy léteznek divatok, így intellektuális divatok is, a kiváló német szociológustól Georg Simmeltől már régen megtanulhattuk. Az utóbbi évtizedekben ennek megfelelően számos olyan tudományos munka született, amely pontosan egy-egy ilyen intellektuális divatot meglovagolva próbálja meg leírni a holland társadalmat, illetve az ezzel szorosán összefüggő politikai mezőt. A divat azonban pillanathoz kötődik, s pontosan ebből a „temporális” sajátosságából következik az első kritikai megjegyzésünk is, hiszen ezek a „divatos” szerzők kortól és persze kontextustól függetlenül univerzálisan érvényesnek és aggálytalanul kamatoztathatóknak tartják saját fogalmi rendszerüket, elképzeléseiket. Azokat, amiket lehet, hogy egy másik divat már régen meg is haladt. Csak ők ezt éppen nem vették észre.

Ezeknek a divatos értekezéseknek több fő, egyúttal téves csapásiránya van. A következőkben a kettő – reményeink szerinti – legmarkánsabbat mutatjuk be. Az egyik azért jellegzetes, mert bár meghaladott, ennek ellenére a köztudatban masszívan tartja magát, a másik pedig azért, mert annak ellenére, hogy újszerűnek tetszhet, ez a modern csillogás megtévesztő lehet. A hibák oka roppant triviális, ám mindkét esetben azonos. Nevezetesen, hogy a kiterjesztett értelemben vett szelektív észlelés (*selective perception*) módszertani hibájába esnek. Szelektív észlelés alatt pedig esetünkben azt értjük, hogy a szerzők úgy alakítják ki a koherensnek bizonyuló elméleti rendszerüket, hogy a saját véleményüknek ellentmondó üzeneteket negálják, azokról látványosan tudomást sem vesznek.¹¹ Emellett mindkét elmélet, amelyeket mostantól csak nemes egyszerűséggel paradigmaként fogunk

¹¹ A szelektív észlelésről bővebben l.: Kalpper, Joseph (1960): *The Effects of Mass Communication*. Free Press.

definiálni¹², érvrendszerét tekintve komoly problémákkal küzd, s ezekre a továbbiakban majd utalunk is.

A két tévút egyikét egyszerűen csak a régi rend paradigmájaként fogjuk definiálni. Ez az általunk önkényesen kialakított paradigma azonban két különböző vezérmotívum köré szerveződik, s így két különböző „hagyománnyal” találkozunk benne¹³. A közös az bennük, s ezért is tárgyaljuk őket egy paradigma részeként, hogy valamilyen formában mindkettőnek a vallás a *conditio sine qua non*ja.

Az első, az általunk csak weberi hagyománynak titulált irány még mindig annak a protestáns országnak a varázsában él, amely kitartóan a weberi protestáns etika, de leginkább annak valamelyik vulgarizált változatának egy-egy megfontolását látja abban, ahogy a hollandok viselkednek, építkeznek, beszélnek, politizálnak, üzletelnek egymással, s ami ilyen – Max Weber kedvelt terminusával élve – ideáltipikus módon természetesen soha nem is létezett¹⁴. Kétségtelen, hogy egyes elemeit tekintve a fenti paradigmának is volt realitása, sőt hagyománya is Hollandiában, azonban ezzel az iránnyal a holland társadalomtudományok már régen leszámoltak¹⁵ Azt persze nem hallgathatjuk el – külö-

¹² A kifejezést a kuhnitól egy kicsit eltérő értelmében használjuk, azonban – akárcsak Thomas Kuhn – mi is közmegegyezésként tekintünk rá, amely kijelöli a vizsgálatának tárgyát, továbbá meghatározza a számára érvényes és érvénytelen kérdéseket, ami ezt akár a szelektív észleléssel is párhuzamba vonhatja. Bővebben l. Kuhn 1984

¹³ A két hagyomány egy paradigmába rendezése mögött az a megfontolás áll, hogy bár két elmélet egymástól nagyon eltérőnek tűnhet, azonban elméleti alapjuk valahol nagyon is közös.

¹⁴ Itt jelezzük azt is, hogy bár a Hollandia-képet markánsan a protestantizmus, azon belül is a különféle kálvinista irányzatok határozzák/határozták meg, az ország többségében katolikus. Ezt a markánsan kálvinista jelleget a nemrégiben elhunyt kiváló holland irodalmár, Harry Mullisch a következőképpen fogalmazta meg: „Hollandiában alapvetően mindenki protestáns ... s csak azután ... katolikus, ateista, szociáldemokrata vagy – korábban – kommunista.”

¹⁵ Kocsev 2011:163–164.

nösen ha az úgynevezett Bijbelgordel¹⁶ viszonylatában nézzük mindezt – , hogy a 20. század hetvenes és nyolcvanas évtizedeinek fordulójáig számottevő, a mindennapi tapasztalatot is meghatározó erő volt a protestáns ortodoxia szellemisége, annak szellemi öröksége. Hogy ez az örökség már eltűnt, esetleg éppen eltűnőben van, vagy – kissé összezsugorodva, de – továbbra is masszívan tartja magát, az egy külön elemzés tárgya lehetne¹⁷.

¹⁶ A „Bijbelgordel” vagy más néven „refoband” az amerikai „Bibel Belt” mintájára megalkotott fogalom. Ez az országon észak(kelet)–délnyugati irányban végighúzódnó övezet az ortodox protestánsok (vagy gúnyneveükön a fekete harisnyások) településeit fedi le. A Bijbelgordelhez tartozó települések, amik egyfajta, kiterjesztett értelemben vett *gated communities*ként is definiálhatók, elsősorban *Flevoland*, *Overijssel*, *Gelderland*, *Utrecht*, *Zuid-Holland* és *Zeeland* tartományokban fekszenek. (A legjelentősebbek a már-már hírhedtté vált *Urk* és *Staphorst* mellett *Elspeet*, *Ede*, *Barneveld*, *Genemuiden*, *Katwijk aan Zee*, *Nieuw-Lekkerland*, *Hardinxveld*, *Werkendam*, *Wijk en Aalburg*, *Scherpenisse*, *Stavenisse*, *Kruiningen*, *Krabbendijke*, *Yerseke* és *'s-Gravenpolder*.) S bár rájuk valóban igaz, hogy a weberi protestáns etika által is bemutatott, ha tetszik morális és gazdasági „alapelvek” nagy részét valóban inkorporálták, azonban a sokak által ezzel összefüggésbe hozott tolerancia rájuk bizonyosan nem igaz. Mindazonáltal a Bijbelgordel jó darabig – akár magyar vallástörténészek és vallásszociológusok számára is – a vallásszociológiai kutatások kiapadhatatlan forrása lehetne.

¹⁷ Hogy ne hagyjunk magunk mögött teljesen megválaszolatlan felvetéseket, annyit – a tudományos megalapozottságnak még a látszatát is nélkülözve – megjegyzünk, hogy meglátásunk szerint ez az örökség még jó darabig jelen lesz a holland közgondolkodásban, hovatovább a politikában is. Ilyen irányú kutatásokat nem néztünk meg, s magunk sem végeztünk, azonban mindenképpen figyelemre méltó, hogy az ortodox protestánsok érdekeit leginkább képviselő párt, az *Staatkundig Gereformeerde Partij* (SGP) a kezdetektől fogva – egy ciklust leszámítva – 2–3 hellyel rendelkezik a holland törvényhozás egyébként 150 fős alsóházában. Ez a szám így kevésnek tűnhet, de ha megvizsgáljuk, hogy a pártnak milyen a politikai missziója, láthatjuk, hogy ez igenis szép arány. Ha pedig hozzávesszük azt is, hogy a vallás kijelölte oszloposodott társadalom, amiről a későbbiekben részletesebben szólnunk, lebomlása után is képes volt a párt a tagságát majd a kétszeresére növelni, különösen érdekes fénytörésben mutatkozik meg mindez. (A bármilyen pártba belépett hollandok száma ebben az időszakban – az SGP és a D66 kivételétől eltekintve – inkább csökkenő tendenciát mutatott.)

A másik hagyomány leginkább a politológia sajátja. Fő vizsgálati fókusz az oszloposodás kérdése¹⁸, amit a lijpharti megfontolásokkal egyetemben képtelen elengedni, s a kurrens politikai és társadalmi változásokat is látszólag konzekvensen, egyúttal kényszeredetten az oszloposodásra vezeti vissza¹⁹. Itt persze nem kívánjuk vitatni az oszloposodás jelentőségét, „*azonban semmiképpen sem szabad megengednünk, hogy ... kizárjon más fontos tényezőket és cselekvőket*”.²⁰ Meg kell említenünk, bár ez talán részletesebb kifejtést érdemelne, hogy a liberális(nak tartott) Hollandia képe alakulása is ebbe, a oszloposodást hangsúlyozó elméletbe illeszkedik, amennyiben elfogadjuk azt a tézist, hogy az oszloposodott társadalom intézményesítette és adaptálta politikai céljaihoz azt a toleranciát, amely – még ha a hetvenes évekig éppenséggel negatív jellegű is volt – az oszlopok lebomlása után is megmaradt²¹. Ezzel az elmélettel sem értünk maradéktalanul egyet, azonban a régi rend paradigmájának két hagyománya közül ez mindenképpen koherensebb képet tár elénk a holland politika és társadalom bonyolult szövedékéből. Az oszloposodásnak hagyományának könyvtárnyi irodalma van, továbbá egyre cizelláltabbak és „merészebbek” (l. az oszloposodás és apartheid összekötése) az ezzel kapcsolatos elméleti munkák²². A probléma csak az, hogy – egy furcsa képzavarral élve – ez a hagyomány lefutotta már a saját köreit, s bár nehéz, de a stafétabotot frissebb versenyzőknek kellene átadnia.

¹⁸ Az oszloposodást (hollandul *verzuilig*) a társadalomtudományos diskurzus gyakran pilléresedésnek is nevezi. Mi a következőkben az oszloposodást használjuk majd, aminek az oka egészen egyszerűen az, hogy a kettő közül ez a bevettebb. (A holland *zuil'* szó egyébként amúgy is oszlopot, nem pedig pillért jelent. Persze nem mintha a köznap nyelv komolyan disztigálna oszlop és a pillér között.)

¹⁹ *Arendt d'Engremont Lijphart* a 20. századi politológia és jogelmélet meghatározó alakja. Kutatásainak egyik iránya a *pilléresedés*, illetve az ezzel gyakran összemosott *konzociáció* jelensége volt. A témában megjelent legjelentősebb művei az 1968-as *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek* című, illetve ennek a továbbfejlesztett angol nyelvű változata, az 1977-es *Democracy in Plural Societies* című munkák.

²⁰ J. C. H. Blomot idézi Michael Wintle. Wintle 2002:111.

²¹ V. ö. Wintle 2002:105.

²² Wintle 2002:104–105.

A másik téves paradigma fő tézise pedig, hogy a Pim Fortuijn- és Theo van Gogh-gyilkosságok²³ után Hollandiában felgyorsult és meghatározóvá vált az úgynevezett biztonságítási folyamat (*securitization process*)²⁴ és „*azóta a gyűlölet uralja az intellektuális vitát, és egyfajta radikalizáció érzékelhető minden területen*”²⁵. Ha ez a folyamat valóban benne is volt a holland közgondolkodásban, akkor sem olyan markánsan, mint ahogy arról ezek a szerzők szólnak²⁶. A paradigma népszerűségének oka, hogy olyan hívószavakkal operál, amikre az elmúlt évtized óta Hollandiában mindenki érzékenyebben reagál. Komoly probléma azonban, hogy ropant szelektíven jár el az okok felfejtésénél, hovatovább csupán látszat ok-okozati összefüggések azok, amiket izzadságszagúan ezek a szerzőnk élénk tárnak. Nem is beszélve arról, hogy – legalábbis holland viszonylatban – belső logikáját tekintve is erősen konfúz elmélettel van dolgunk. Nem akarunk csupán kritizálásban kimerülni, de a legjelentősebb aggá-

²³ *Pim Fortuijn*, a Groningeni Állami Egyetem (*Rijksuniversiteit Groningen*) marxista szociológiát oktató, kezdetben a holland kommunisták pártjával, a CPN-nel is szimpatizáló tanárából lett liberális, majd különutas politikus. 2002-ben azonban meggyilkolták, de gyilkosság után (és miatt) is kitartott Fortuijn népszerűsége, s a pártját, a *Lijst Pim Fortuijnt* – igaz csak néhány hónapra, de – a kormánykoalícióig (*Balkenende I.*) repítette. A politikust 2004-ben a legnagyobb hollandnak (*De grootste Nederlander*) szavazták meg a *KRO* nevű állami csatorna nézői. (Ezen a szavazáson egyébként a haza atyját (*Vader des Vaderlands*), *Orániai Vilmost* – aki 418 évvel korábban szintén merénylet áldozata lett – is megelőzte.) A Fortuijn-gyilkosság egyebek iránt az összeesküvés-elméletek kiapadhatatlan forrása is. Ebből néhányat *Theo van Gogh*nak, a két évvel később meggyilkolt filmrendezőnek a filmje, a *06-05* is bemutat.

²⁴ Ha rosszul értelmezzük, akkor erre erősítenek rá például – a következőkből méltatlanul kihagyott – *Ayaan Hirsi Ali*, a *Siad Barre*-rezsimit ellenző somáliai családból a holland törvényhozás alsóházáig jutó holland politikus, vagy éppen *Wim Lusing* kultúrantropológus írásai is.

²⁵ Brink 2011:18.

²⁶ Itt jelezni, hogy nem azt állítjuk, hogy valamiféle (elsősorban) elővigyázatossági folyamatok ne indultak volna be, csupán azt, hogy ezek egyfelől nem olyan látványosak, másfelől pedig a politikai diskurzust ilyen módon nem tematizálják. Volt persze egy olyan, mindössze pár éves időszak Hollandiában, amikor a biztonsági kérdés valóban fontos volt, azonban ez a kérdés a természetét tekintve azóta jelentősen megváltozott. Mak 2004:5–20.

lyunk még mindenképpen érdemel némi figyelmet. Nevezetesen az, hogy a biztonságiasítási paradigma gyakran nagyon bizonytalan utakra téved, s ebből következően összemos bizonyos elméleteket. Ennek eklatáns példái a holland identitással való állandó érvelés²⁷, ami – ismerve a hollandok öndefiniálási nehézségeit²⁸ – már önmagában is elég bizarr, illetve az, amikor e munkák egy részében – igaz csak implicit módon – úgy találkozunk Huntington civilizációs elméletével és Buruma okcidentalizmusával²⁹, mintha azok igazából valami nagyon hasonlót akarnának a számunkra feltárni. Kétségtelen, hogy a kettő néhol erősen összeér, azonban ennél jóval erősebbek a töréspontok.

5. Hosszú- és rövidhullám

A fentebb említett két paradigma legnagyobb problémája, hogy bármennyire is igyekszik, nem látja és láttatja folyamataiban a társadalmi és politikai változásokat. Az egyik – bár ennek ellenkezőjéről lépten-nyomon megpróbál meggyőzni minket – véget ér a hetvenes évekkel, a másik pedig a kilencvenes évek elejével kezdi a mondanivalóját. Nem kell komoly társadalomtudósnak lennünk ahhoz, hogy belássuk: ha itt mechanizmusokról kívánunk beszélni, akkor ezt az időbeli hiátust valahogy értelmeznünk kell, hiszen a oszlopok lebomlása után nem feltétlenül éltek tovább – igaz más formában, de – a megszokott mechanizmusok, sőt a Pim Fortuijn, vagy éppen a Geert Wilders fenomén sem csupán a kétezres évek terméke.

Általában, ha egy probléma okait kereső munkát olvasunk, akkor azok a kályhától elindulva, gyakran indokolatlanul

²⁷ Az elmélet sarokköve egyébként, hogy az angol, francia vagy éppen a holland identitásból indul ki.

²⁸ Pleij 1996.

²⁹ Az *okcidentalizmus az orientalizmus* Edward Said-féle fogalmának logikusnak tűnő poláris ellentéte. Fontos azonban megjegyezni, hogy számos ponton kritizálja a *Samuel Huntingtonnak*, a civilizációk összecsapásáról szóló munkáját. A fogalom általunk használt változatát a holland *Ian Buruma* és az izraeli származású *Avishai Margalit* dolgozták ki.

nagy (főként történelmi) távlatokkal operálva veszik végig a kérdés eredőit. Mi azonban – már csak azért is, mert a holland mentalitás nem különösebben történelem-központú – másként járunk el, s csak az oszloposodás korától kezdve vesszük végig az eseményeket. Az oszloposodás fogalma, ahogy azt fentebb is láttuk, napjainkig is a holland, illetve a Hollandiával foglalkozó társadalomtudományok egyik „*Modewort*”-jává vált. A magyar olvasó számára talán a belga oszloposodás ismertebb lehet, azonban a legmarkánsabbban – igaz, a belgával ellentétben területi-nyelvi sajátosságok nélkül – Hollandiában alakultak ki a társadalom minden szegmensére kiterjedő, s azokat kontrolláló oszlopok, amik ha tetszik, a bölcsőtől a koporsóig elkísértek az embereket. Lijphart szerint mindezek alapján a holland társadalmat 1920-tól körülbelül 1960-ig elsősorban a valláson vagy világi ideológián alapuló csoportok közötti vertikális megosztottság jellemezte és nem a társadalmi-gazdasági státus, vagy éppen az osztály horizontális megosztottságai³⁰. Egyfajta vertikális pluralizmus jött tehát létre, ahol csak a csúcson lévők érintkeztek³¹. Hollandiában hagyományosan négy oszlop, a protestáns (*protestant-christelijk*), a római-katolikus (*rooms-katholiek*), a szociáldemokrata (*socialistisch*) és a liberális-semleges (*liberaal-neutraal*) oszlopok alakultak ki saját egyetemekkel, pártokkal, rádió-, valamint televízió csatornákkal, illetve saját interiorizálódott normarendszerrel. Ebben a zárt világban talán csak egy kivétel volt: a liberális oszlop, vagy, ahogy Wintle is fogalmaz, halmaz, hiszen ide inkább azok tartoztak, akik nem tudtak beilleszkedni a kálvinista, a katolikus, vagy éppen a szocialista oszlopba, és itt kötöttek ki. Az emberek

³⁰ Lijphart azzal, hogy 1920. és 1960 közé teszi az oszloposodást, erősen „netőtította” a jelenség időbeli kiterjedését. A meglátásunk ezzel szemben az, hogy ez a társadalomszervező folyamat jóval tovább, igaz látenszen, egyúttal jól érezhetően, de tartotta magát.

³¹ Nyilvánvalóan a vertikális jelleg a szocialista bloknál, ami inkább a horizontális struktúrában gondolkozik, érdekesen hangozhat. Természetesen a blokk kitermelte az elitjét, ami az oszloposodás felbomlásával (különösen pedig a tanulmány keletkezésének időszakában) mintha – s ebben Vuijsje idézett könyve is megerősít – elveszítette volna a kontaktust azokkal, akik, ha ma ez a rendszer még létezne, a „tagságát” adnák.

ebben a rendszerben tudták, hol a helyük, és ennek megfelelően, engedelmesen viselkedtek. Rajenda Pradhant idézve „... minden porszemnek meg volt a maga helye”³², mindenkit pontosan el lehetett helyezni, társadalmi koordinátákkal lehetett ellátni. Ez egyfelől biztonságot adott az oszlopok alanyainak, másfelől pedig a kiválóan segítette a világban való tájékozódást. Ebben a meglehetősen statikus világban így nem is nagyon voltak kérdések, vagy ha voltak is, azokra az „oszlopnormák” tökéletes választ adtak. A fentiekből mindenképpen egy erősen determinált világ képét kapjuk, s ha belegondolunk, ez nem is állt messze az akkori világ adta realitásoktól. Ezek az oszlopok azonban a hatvanas években összedőltek, s megkezdődött az úgynevezett „ontzuiling” folyamata, aminek következtében a korábbi belső normák már „per se” nem érvényesültek. Ennek felbomlásnak a hátterében a következő okokat fedezhetjük fel:

1. A második világháború utáni méretét tekintve hatalmas születési hullám.
2. Hollandia gazdaságának stabilizálódása, az északi-tengeri gázmezők felfedezése.
3. Az elit konformizmusa, amiben ragaszkodott a tabukhoz³³.

A holland társadalomtudományos felfogásban az utóbbi időben jelen van az a gondolat, hogy a dolgok általában lassan változnak, azonban mindig van egy pont, amikor a változások üteme felgyorsul, amikor a folyamatok átlendülnek a nyugodt kerékvágásból a radikális változásokba³⁴. Nyilvánvaló, hogy ennek az elképzelésnek az asszociatív mezejében ott van a Kuhn-féle értelmezés, s valóban igaz, hogy a radikális változások „úgy átalakították (k – betoldás – KB.) a ... képzelőerőt,

³² Rajendra Pradhan nepáli antropológus, aki szigorú kálvinista gazdálkodók helyi szokásait figyelte meg egy, a Bijbelgordelhez tartozó Zuid-Holland tartománybeli településen. A fenti gondolata egy, az NRC nevű napilapnak adott 1998-as interjújában hangzott el. Idézi Vuijsje 2008:23.

³³ Bővebben l.: Vuijsje, 2008:206.

³⁴ Vuijsje ezt a trackstand állapotból az elindulás állapotába való helyzetként értelmezi. Vuijsje 2008, passim, Fortuijn 1997:103.

hogy azt kell mondanunk: maga a ... világ alakult át.”³⁵ Számunkra ebből a radikális irányváltással kapcsolatban annyi fontos, hogy az oszlopok lebomlása miatt a társadalom nagy része tanácstalanul állt a világban, hiszen azok normái, amik az addigi befelé forduló világban eligazítást adtak minden kérdésben, megszűntek³⁶. A konformizmus azonban, igaz más formában, de újra diadalmaskodott akkor, amikor az oszlopnormák helyét átvevő, a babyboom-generáció alkotta elit kialakította az új szabályokat. Ennek legfőbb mozgatója a háborús közlemékezet volt, aminek számtalan szegmense egy külön dolgozat témája lehetne. Ebből vezethető le a kialakult tabuk, az etnikai, a magánszférára és az állam tabuk nagy része. Ebben a helyzetben az etnikum szót érdemes volt elfelejteni, a magánszféra sérelme a legnagyobb bűnök közé tartozott és az állam is jobban tette, ha inkább csak tanácsokkal szolgál. Hogy érthetőbb legyen mindez, egy példa az etnikai tabura. Először csak a közbeszédben lett a „négerből” „fekete”, s végül „afroamerikai”, s mutatis mutandis a tabuk világában a politikai beszéd is megváltozott. Aki az etnikai kártyát, ahogy ezt ma neveznénk, ki merte játszani, annak súlyos árat kellett ezért fizetni. Erre tanulságos példa pár bekezdéssel lentebb Hans Janmaat esete. Egyebek iránt Hollandiában azóta ismét rehabilitálódott a „néger” szó, sőt a nagyvárosi közbeszédbe ismét visszatért a „néger barátom” kifejezés. S bár valóban rehabilitálódott a „néger” szó, még mindig nagyon kevesen merik használni. A tabusított beszédmód tehát mélyen beágyazódott a holland társadalomba.

Ezek a tabuk, vagy ha tetszik immateriális örökség is eredője annak, ami miatt Hollandia egészen a közel múltig – bár

³⁵ Kuhn 1984:24.

³⁶ A befelé fordulás miérettjére jól rávilágít Wintle is, amikor arról beszél, hogy ennek az elzártságnak az oka az emancipáció korai elméletében keresendő, azaz abban, hogy a liberálisokat kivéve az elit félt attól, hogy az oszlop tagjai nem tudnak majd ellenállni a külső csábításoknak, ezért erősen zárt közösségeket hoztak létre. Itt jegyeznénk meg egyúttal azt is, ha már fentebb szóltunk arról, hogy Belgiumban is egy oszloposodott rendszer alakult ki, hogy ott ez a fajta befelé fordulás – különösen a jellemzően marxista–proletárhatalmi alapon szerveződő szocialista oszlopot vizsgálva – sohasem volt jellemző. Wintle 2002:108.

meglátásunk szerint sok esetben külföldön még mindig – híres (volt) arról, hogy a társadalmi kísérletek különleges laboratóriumaként funkcionáltak: azaz az individualizálódás, vagy éppen a szekularizáció folyamataiban pionír szerepet vállalt a hagyományos kép megbontásában. Különösen is a hatvanas, vagy ahogyan a holland történetírás gyakran nevezi, a mágikus évtized³⁷ volt az, ami (újból) hírnevet szereztek Hollandiának, hiszen „ismét megmutattuk a világnak, hogy hogyan alkothat nagyot egy kis ország”³⁸. Ezekben az években alakult és teljesedett ki igazán az a kép, ami a Hollandia szó kiejtésének konnotációiban rejlik. Ez volt a jóléti állam diadalának időszaka is Hollandiában. A rendszer azonban nem csak gazdasági okokból, de fenntarthatatlan volt, de erről szóljanak a következő részek.

6. A visszavonuló jóléti állam és annak lehetőségei

A pilléresedett társadalom szükséges – bár nem elégséges – feltétele volt annak, hogy a jóléti állam tortáját sikerüljön viszonylag konfliktusmentesen felosztani. Most, amikor a jóléti állam visszaszorulóban, de fontos megjegyeznünk, hogy nem eltűnőben van, a torta felosztása már korántsem konfliktusmentes. A jóléti állam visszaszorulása Hollandiában már nagyjából a nyolcvanas évek közepétől, tehát Ruud Lubbers³⁹ kabinetjeitől kezdve megfigyelhető volt, s ebből az akkori kabinetek nem is csináltak titkot. Lubbers, a harmadik kabinetjének pénzügyminiszterével, a későbbi miniszterelnökkel, Wim Kokkal pedig ezt a munkát el is végezte. Ezzel az addig pozití-

³⁷ BALLENDUX-BOGYAI, Mária (1997), *Hongaars-Nederlandse bespiegelingen: overbruggen van een culturele kloof bij sociale en zakelijke contacten*, Lemma, Amsterdam, passim.

³⁸ Vuijsje, 2008:20.

³⁹ Ruud Lubbers kereszténydemokrata politikus (CDA), aki az ország miniszterelnöke volt 1982 és 1994 között, majd pedig vezető diplomata volt az ENSZ menekültügyi szervezeténél. A holland politikai mező egyik legvitálisabb szereplője volt, s igazából még most is az.

van diszkriminált egyént körülvevő közvetlen, valamint tágabb társadalmi környezet közti konfliktusok nagymértékben megnöttek, hiszen véget ért az a – fentebb már tárgyalt – majd harminc éves időszak, amikor a konfliktusokat az állam pénzzel oldotta meg.

A jóléti állam körül az utóbbi időben ismét komoly vita bontakozik ki. A politikai viták kapcsán annyit érdemes leszögeznünk, hogy a jóléti rendszer ellen irányuló támadások még sehol, így Hollandiában sem eredményezték a rendszer teljes leépítését, sőt markáns visszaszorulását sem. Ennek oka pedig nem más, s ezt a jóléti állam ellenzői is tudják, minthogy a jóléti állam nélkül – legalábbis a mai meglátásunk szerint – a politikai hatalom legitimitása, továbbá a politikai rendszer működtetése nem lehetséges. Ennek ellenére azonban a változásoknak két iránya mindenképpen megfigyelhető. Egyfelől – s ezt a jelenlegi holland politikai helyzet is alátámasztja – a jóléti állam a jelenlegi szintjén fog reprodukálódni, másfelől pedig a jóléti állam célkitűzései csak új utakon történhetnek meg. Hogy ez az ország előnyére, avagy éppen hátrányára válik, nehéz ennyi idő után eldönteni. Annyi mindenestre bizonyos, hogy a következő időszakban már nem feltétlenül a jóléti rendszer védőbástyájaként tekintünk majd Hollandiára.

7. Bevándorlás, oszloposodás és apartheid

Ha Hollandia a téma, akkor egy tudományos, de akár szépirodalmi műnek is szinte érvényességi kelléke az, hogy beszéljen a bevándorlásról mint a legfontosabbnak tekintett társadalmi „problémával”. A kérdés valóban izgalmas, s ha a politikai diskurzust nézem, akkor eleinte elnyomott, azóta egyre hangosabb problémaként jelen van a napi politikai vitákban is. Mi azonban rendhagyóak leszünk, s csupán az egyéb társadalmi mozgások – csakhogy Derrida és Ernst, a témától egyébként független kifejezésével éljünk – zaja vagy éppen morajlásaként tekintünk a bevándorlás kérdésére. Talán sarkosnak – mindenestre vitára alkalmasnak – tűnik

az a megállapításunk, hogy a bevándorlás nem maga a probléma, hanem egy befejezetlen, vagy meg nem oldott társadalmi változás zaja. Hogy a bevándorlók helyzete és zajának erőssége milyen irányba változik, egyelőre nehéz megjósolni, s jelen tanulmánynak nem is célja. Néhány dolgot azonban érdemes figyelembe venni akkor, amikor a zaj csillapításáról, integrációról, de általában bevándorlási kérdésekről beszélünk Hollandiában. Mindegyik olyan, amit a holland társadalmi változások dinamikáját ismerve nem hagyhatunk figyelmen kívül, s ami többé-kevésbé megmutatja, hogy a problémát miért csupán zajnak tekintjük.

Mack Walker egy 1971-es munkájában a következőket írja: „*Eigntum – literally own-ness – gave identity as a silhouette projected on community, but it could be rended and reflected only by community... Stranger and outsiders by definition can not have this property and identity.*”⁴⁰ Ez nem jelent mást, minthogy – eltekintve az *Eigntum* fogalmának kettős értelmétől – a közösség az, ami az identitás „tulajdonlását” engedélyezi, vagy elutasítja. Az oszloposodás dinamikája például ennek megfelelően lehetővé tehetné volna, hogy a bevándorlók – létrehozva a saját oszlopukat – beilleszkedjenek a társadalomba. Azonban van egy probléma, amit a simmeli idegen fogalom világít meg a legjobban. Simmel szerint az idegen az a személy, aki „*ma jön, s holnap is marad ... de az érkezés és a távozás felszabadító vágyát még nem győzte le.*”⁴¹ Az idegenség úgy tűnik tehát, hogy ezzel a bizonytalansággal mutat szoros korrelációt. Jól mutatja ezt – igaz ebbe más szempontok is szerepet játszottak – a Molukkenek helyzete. A Molukkenek a volt indonéz gyarmatról érkező, a gyarmati adminisztrációt kiszolgáló népcsoport voltak. A Molukkenek a holland-indiai hadsereg katonái voltak. Az 1949-es hágai ún. Kerekasztal-konferencia (Ronde-tafelconferentie) sikeres függetlenségi tárgyalásai, majd a kevésbé békés 1956-os megmozdulások (az 1949-ben összehozott Unió Soekarno részéről történő felmondása) után azonban a többségi indonéz lakosság üldözni kezdte őket, így Hollandiának nem maradt

⁴⁰ Walker 1971.

⁴¹ Simmel 2004:56.

más megoldás, mint hogy „kimenekítette őket”. A kormány azzal számolt, hogy a helyzet konszolidációja után visszaviszik őket Indonéziába. Ez azonban nem történt, s így a Molukkenek még ma is idegenek a társadalomban. Megérkezni (integrálódni) nem sikerült, távozni pedig szintén nem. Ennek tetőzéseképpen a második és harmadik Molukken generáció, frusztrációjának kifejezéséül több esetben foglalt el vonatot, iskolát és városházát, azonban követeléseik ezek kapcsán minden esetben sikertelenek voltak⁴². Az ezen a példán keresztül is megmutatkozó bizonytalanságot pedig a holland társadalom nem tudja elviselni. Ennek egészen egyszerűen az az oka, hogy a holland modell eredményes tárgyalásokra, sikeres kompromisszumokra és legfőképpen az elitekre alapoz. Utóbbi azért nagyon fontos, mert az oszloposodott társadalomban az elitek feladata volt, hogy érintkezzenek és kompromisszumokat kössenek a külvilággal. Elit nélkül pedig ez aligha működik, márpedig bevándorló elitől nehéz lenne jelen pillanatban beszélni. Az elit pedig elengedhetetlen feltétele a tárgyalásnak és a kompromisszumnak. Az elit hiánya okoz egy másik problémát is. Az oszlopok világában nem volt probléma az, hogy az egyes csoportok köznépe befelé fordul, hiszen ott volt az elit, aki tartotta a kapcsolatot. Az oszlopok szétesése után azonban a bevándorló elitek hiánya komoly gondot okozott, hiszen emiatt az egyre inkább befelé forduló „*allochtoon*” és „*autochtone*” csoportok, az utóbbiak elitjének hiányában, egyáltalában nem érintkeznek, s ez komoly veszélyeket hordoz magában⁴³.

Fentebb már szóltunk róla, hogy az oszloposodás és az apartheid dinamikája tulajdonképpen megegyező, a különb-

⁴² Vonatrablás De Puntnél és Wijsernél, iskolai terrorakció Bovensmildénél, illetve Assen városházának „elfoglalása”. A hadsereg és a rendőrség minden alkalommal, bár sok esetben „furcsa” megoldásokkal, de kezelte a problémát. A De Punt és a Wijser melletti terrorakciók váltak ezek közül a legismertebbé, mivel mindkét esetben civil áldozatok is estek.

⁴³ A görög eredetű „*allochtoon*” szó szerinti fordításban „*más országból való*”, az „*autochtone*” pedig „*őshonos*” jelent. A két fogalmat eredetileg a növénytanban használták, csak később vette át a társadalomtudományos beszéd ezeket, azonban azóta nagyon népszerű szavakká váltak.

ség csak az, hogy az egyik vallási-felekezeti, a másik pedig faji alapon szelektál⁴⁴. Tézisünk, hogy Hollandiában az oszlopok lebomlása nem volt teljes körű, sőt ezek az oszlopok a vallási szférából a faji-etnikai szférába transzformálódtak. Persze az is igaz, hogy itt szó sincs az afrikaihoz hasonló erőszakosságról, vagy bármiféle nyílt megkülönböztetésről. A holland mentalitás ezt nem tudná elviselni, így itt az apartheid csendben és spontán alakult ki, s a Vuijsje által csak rasszizmuspiaci spekulációnak nevezett jelenség miatt azóta is jól tartja magát⁴⁵. Fontos megjegyeznünk azt is, hogy míg az oszloposodás holland változata a kényszeres egyenlőségen nyugodott⁴⁶, addig az apartheid az egyenlőtlenségen. A holland apartheid azonban a kényszeres egyenlőséget akarta megalkotni. Legalábbis eleinte. Emellett az is biztos, s ez az apartheid logikájával megegyező tendencia, hogy az elkülönült együttélés elve tökéletesen megvalósult.

Fentebb idéztük a nepáli antropológus, Pradhan gondolatát, miszerint Hollandiában minden porszemnek megvan a helye. Nos, olybá tűnik, hogy azok a porszemek, amikről most beszélünk rossz helyre lettek besöpörve, s az évtizedek alatt komoly mennyiségű por gyűlt össze. Közismert dolog, hogy az allergia az immunrendszer egy túlzott reakciója olyan anyagokra, melyek normális körülmények között semmilyen választ nem váltanak ki a szervezet részéről. Ez a túlzott mennyiségű por úgy látszik, allergiás reakciót váltott ki a holland társadalom addig ismert keretei között is. A csendes apartheidszerű együttélés, amiről addig hallgatni kellett, a felszínre tört. Persze nem olyan hirtelen és nem úgy, ahogy arról mondjuk a biztonságiasítási folyamat szószólói beszélnek. Egyfelől a problémák nem a kilencvenes, hanem a hetvenes években jelentkeztek, továbbá nem a jobboldalról, ha-

⁴⁴ Az apartheidet itt, az annak égisze alatt elkövetett bűnöktől, tehát a morális dimenziótól, csak a maga elméletiségében vizsgáljuk.

⁴⁵ Ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy bármilyen, idegenekre vonatkozó kritikus megnyilvánulás, legyen az utalás vagy éppen cselekedet, „rasszizmusjárványt” robbanthat ki. Legalábbis a korszak véleményformálói szerint. Vuijsje 2008:34–37.

⁴⁶ Belgiumra például ez a kezdetektől fogva nem igaz.

nem éppen a baloldaltól indult el mindez. A PvdA-ból⁴⁷ kiváló DS '70 nevű párt⁴⁸ már a hetvenes évek közepén a bevándorlási szabályok szigorításáról beszélt, a szociáldemokraták a nyolcvanas évek elején pedig felvetették, hogy a visszatelepülni hajlandó bevándorlókat az állam anyagilag is támogassa. A sajtó által felkapott politikusok, a mindig megosztó Frits Bolkenstein⁴⁹, Hans Janmaat⁵⁰, Fortuijn, Rita Verdonk⁵¹, vagy éppen Geert Wilders csak ezután következtek. Ők azok, akik az utóbbi időben feltűntek, s akiket a közvélemény hol nacionalistának, hol pedig populistának bélyegez. Az egész jelenségnek egy cause célèbre-je az az 1997-es bírósági ítélet, amely Hans Janmaatot két hét börtönre és 7500 gulden (ez átszámítva cca. 3 400 euró) megfizetésére ítélte a bíróság faji gyűlöletkeltés miatt, mivel egy 1994-es tüntetés végén azt ígérte a nyilvánosság előtt, hogy mihamarabb véget vet a

⁴⁷ Partij van de Arbeid, a holland szociáldemokrata párt.

⁴⁸ A szociáldemokrata pártból (PvdA) kiváló disszidensek alkotta politikai csoportosulás, akik a PvdA-t túlságosan baloldalinak tartották, ezért megalapították a *Democratisch Socialisten '70 nevű pártot*. A párt nem volt hosszú életű, bár a hetvenes években még a kormánykoalícióba is bekerültek. Nem mellesleg a Hollandiát újjáépítő, ikonikus politikus, *Willem Drees* fia, *Willem Drees jr.* is ennek a pártnak volt tagja, majd később minisztere.

⁴⁹ *Frits Bolkenstein* az utóbbi évtizedek politikájának egyik legmeghatározóbb, s egyben legmegosztóbb egyéniségei közé sorolandó. Konvertálta, ami konvertálható: a gazdasági életből (Shell) került a politikába, ahol több kormányban (*Lubbers-kabinetek*) államtitkár, illetve miniszter volt. Ezután a párt frakcióvezetője, majd az Európai Bizottság tagja volt.

⁵⁰ *Hans Janmaat* valószínűleg az a holland politikus, aki a legtöbbször váltott pártot politikai karrierje alatt. A *Katholieke Volkspartij*-ben kezdte meg pályafutását, majd a *DS '70*-ben kötött ki. Ezek után megalapította a *Centrumpartij*-t, majd egyszemélyben alkotta a *Groep Janmaat* nevű frakciót az Alsóházban, végül pedig a *Centrum Democraten* nevű pártban kötött ki. A nyolcvanas évektől kezdve erősen bevándorlás-ellenes politikát folytatott, s talán még Bolkensteinnél is megosztóbb volt. Rasszistának titulált kijelentései miatt többször tetteleg is bántalmazták. ⁵¹ „*Eisen Rita*”, ahogy a német sajtó hívta (igaz, Hollandiában soha nem nevezték hasonló módon), avagy *Rita Verdonk* bevándorlás-ellenes miniszterasszony, aki keményvonalasságával *Jan Peter Balkenende* második kormányát is válságba sodorta. Ő az, aki a fentebb már megemlített *Ayaan Hirsi Ali* állampolgárságát megvonja.

multikulturális társadalomnak⁵². Nem sokkal később, 1997-ben, a magnum opusának számító, *Tegen de islamisering van onze cultuur* című munkájában Pim Fortuijn is a multikulturális és kultúrrelativista irányzat ellen szólal fel, s a következőket írja: „*Nederland wordt gekenmerkt door cultuurrelativisme. Wij Nederlanders zijn niet geïnteresseerd in ons erfgoed en onze erflaters.*”⁵³ Nem beszél tehát másról, minthogy Hollandiát a kultúrrelativizmussal azonosítják. Pár évvel később Geert Wilders, a Magyarországon is ismert jobboldali politikus szintén ezzel érvelt. Nem meglepő, hogy a tabukat nehezen felejtő társadalom egyből populistának bélyegezte őket. Hogy ez mennyire igaz, azt teljességében nem a mi feladatunk eldönteni, de egy rövid kitérőnk lenne a kérdés kapcsán. Fortuijnt és Wilderst nem csupán a politikai ellenfeleik, de nagyon gyakran a külföldi politikai elemzők is összemossák⁵⁴, azonban szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy bár néhány erőltetett párhuzam valóban vonható a két politikus között, sőt a politikai curriculumuk is sok esetben megegyező, hiszen – egy példát említve – mindketten a konzervatív-liberális párt⁵⁵, a *Volkspartij voor Vrijheid en Democratie* sorából kerültek ki, továbbá néhány ponton a politikai credójuk is hasonló, de a különbségek még ennél is jelentősebbek. Amíg

⁵² Hippe 1995:30.

⁵³ Fortuijn 1997:7.

⁵⁴ Nem csupán őket mossák össze. Az ő irányzatukhoz sorolják még *Rita Verdonkot*, *Frits Bolkensteint*, illetve – igaz, csak ritkább esetben a külföld számára szinte teljesen ismeretlen – *Hans Janmaat*ot is.

⁵⁵ A holland politikai palettán jelenleg két, magát liberálisnak definiáló párt van. Az egyik a fentebb már említett *VVD*, ami a konzervatív-liberális (vagy más néven nemzeti liberális), a másik pedig a *Democraten 66*, ami a progresszív-liberális (vagy más néven szociálliberális) irányzatot jeleníti meg. (Hogy legyen összehasonlítási alapunk, egy kis kitekintés: konzervatív-liberális még Európában a jelenlegi német kormánykoalíció kisebbik pártja a *Frei Demokratische Partei*, vagy Flandriában korábban *Lijst Dedecker* néven, 2011-től azonban *Libertair, Direct, Democratisch* néven ismert párt, sőt némi engedménnyel az angol *Conservative Party* is. Progresszív liberálisokként pedig a jelenlegi angol kormánykoalíció másik pártja, a *Liberal Democrats*, illetve a belga kormánykoalícióban is jelen lévő pártok, a flamand *Open-Vld* és a vallon *Mouvement Réformateur* jellemezhetőek.)

Fortuijn – annak ellenére, hogy gyakran bélyegezték meg ezzel – csak nagy nehézségek árán volt populistának nevezhető, addig Wildersre ez már kevésbé igaz. Persze már amennyiben a populizmust Hollandiában egy létező irányzatnak fogadjuk el, hiszen a kiváló angol eszmetörténésszel, Isaiiah Berlinnel szólva, valahogy a (nem mellesleg szemantikailag is zavaros) fogalom gyémántcipőjéhez nem nagyon találunk megfelelő Hamupipókékat Hollandiában (*Hamupipóke-szindróma*).⁵⁶

Ha a fenti „tabudöngetőket” mindenáron egy fogalom alá szeretnénk besorolni, akkor az semmiképpen sem a nacionalista. Más országban talán mi is ebbe a kategóriába sorolnánk őket, de a holland viszonylatban az utóbbi fél évszázadban ez értelmezhetetlen kategória. Ha mindenáron valahogy kategorizálni kellene őket, akkor az angol antropológus Victor Turner fogalmát alkalmazva *küszöbember*ként definiálhatnánk ezeket a politikusokat. A küszöbemberség jellegzetes tulajdonsága a kétértelműség. Ennek az oka pedig az, hogy ezek a liminális figurák egyediségük folytán besorolhatatlanok, kiskiklanak az egymástól jól elkülönülő kategóriákból, és emiatt lehetetlen meghatározni a pozíciójukat. Másképpen megfogalmazva: a liminális személyeket nehéz osztályozni, mert mindenkor helyzetük bizonytalan, kicsúsznak vagy átfolynak az osztályozások még oly sűrű hálóján is. Így van ez a fenti példánál maradván Fortuijnnal esetében is, hiszen sem libertiánus, sem populist, sem pedig annyira extrém módon – emlékezve a fentebbi fenntartásainkra, de jobb kifejezés híján ezt kell használnunk – nacionalista, mint a francia Jean-Marie Le Pen, a flamand Philip Dewinter vagy éppen az osztrák Jörg Haider, akikkel a politikai ellenfelei gyakran összehasonlították.

⁵⁶ Hangúlyoznánk, hogy Geert Wilders is csak annyiban populist, amennyiben a fogalom eredeti értelmében véve azt már populizmusnak vesszük, hogy állandó hivatkozási alapja a nép, vagy éppen igyekszik az érzelmekre hatni. Emellett azonban – és ez itt fontos – korántsem piac- és kapitalizmusellenes, ami bizonyosan nem a hagyományos populist esz-köz-készlet része. Amennyiben azonban létezőnek tekintünk egy, a nyugat-európai politikai kontextusban is használt populizmus fogalmat, úgy mindjárt más a helyzet.

8. A mások által irányított ember

David Riesman szociológus a Todd Gitlinnel, Nathan Glazerrel és Reuel Denneyvel közösen írt munkájában, a magyarra *A magányos tömegként* fordított munkában különbséget tesz két magatartás között. Az egyik az „*inner-directed*”, másik pedig az „*other-directed*” magatartási forma. Előbbi jellemzője, hogy az ember a belé épített iránytű szerint jár el, ami egyfajta, ahogy Vuijsje fogalmaz „*automatikus lelkiismeretként*”⁵⁷ jelentkezik, a másik pedig arról ismerszik meg, hogy az ilyen módon irányított személyiség egyfajta radar alapján, környezetéhez igazítja magát. Vuijsje szerint a verzuiling korában a hollandokra az inner-, míg a hatvanas évektől az other-directed a jellemző⁵⁸. Meglátásunk szerint Vuijsje itt téved, mert – legalábbis szerintünk – a holland mentalitásra – annak ellenére, hogy lépten-nyomon ennek ellenkezőjéről igyekeznek minket meggyőzni – mindig is az other-directed forma volt jellemző olyan formán, hogy az irányt minden esetben a más-más néven hívott elitek mutatták. Ebből következően a problémát nem az jelenti, hogy felbomlottak az oszlopok, de még csak az sem, hogy a politikában megjelentek a nacionalista hangok, hanem az, hogy ebben a konfúz helyzetben nincs meg az, ami mindig is megvolt: az egyértelmű irányt mutatók. Nevezhetjük őket lelkeseknek, elitnek, apologétáknak, a lényeg, hogy elvégezzék a társadalom által rájuk rótt kötelességüket, azaz kialakítsák a „*common sense*”-t, azaz kialakítsák a „*közéleti geográfiát*” és a „*hitkódexet*”, ahogy ezeket Richard Senett nevezi. Mindebből következik, hogy a holland társadalomban megfigyelhető anómias állapot nem néhány politikus megjelenésével, vagy gyilkosságokkal magyarázható, bár ezek kétségtelenül szerepet játszottak abban, hogy a problémák eszkalálódtak, hanem azaz, hogy valakinek a társadalomszabályozó hatása nem vagy nem eléggé érvényesül. Nem kívánunk moralizálni, illetve egy pillanatig sem szeretnénk abban a nem túl modern színben feltűnni, hogy itt a noblesse oblige elvében látjuk a meg-

⁵⁷ Vuijsje 2008:15.

⁵⁸ Vuijsje 2008:15.

oldást, csupán – valószínűleg nagyfokú naivitással – jeleztük az egyik lehetséges megoldási utat. Nem szabad azonban megfélemlkezni Adam Smithnek, a *Nemzetek gazdasága* című könyvében leírtakra, amiben röviden arról ír, hogy az embernek bár állandóan szüksége van felebarátai segítségére, de ezt hiába várja pusztán a jóindulatuktól. Az irányt mutatók pedig a holland történelem során sohasem dolgoztak ingyen.

9. Zárás helyett

Patrick Süskind, német irodalmár az egyik cikkében, amelyben Nyugat- és Kelet-Németország újraegyesüléséről ír, a zárósorokban kiválóan foglalja össze azt, amit a berlini fal leomlása után nem csak ő, hanem – még ha ezt sokan nehezen is látják be – rengeteg nyugat-német honfitársa érzett: „*Igen – fogalmaz Süskind –, és egy kicsit szomorú vagyok, ha eszembe jut, hogy a kis egyhangú ... praktikus állam, ... amelyikben felnőttem, ezentúl nem lesz több.*”⁵⁹ Bár a kis és praktikus holland államnak a végét Hollandia estében még nem jelenthetjük be, azonban az egyhangúságát mindenképpen. A szembenézés a valósággal elég nehéz, amit politikai kényszerpályák is nehezítenek. Azonban a fentebbi tanulmány során felvetett néhány válogatott probléma ezzel együtt is megoldásra vár. Megoldást pedig Hollandiában csak az elit, azon belül is a politikai elit tud felkínálni.

⁵⁹ Süskind 1996:9.

10. Irodalom

- Brink, Rinke van den (2011): Geert Wilders avagy a megtestesült iszlámofóbia. *Le Monde Diplomatique* (magyar kiadás), (3): 18–19.
- Dijk, Teun van (2000): A kritikai diskurzuselemzés elvei. In: Szabó Márton–Kiss Balázs–Boda Zsolt (szerk.) *Szövegváltozatok a politikára. Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, Universitas.
- Fortuijn, Pim (1997): *Tegen de islamisering van onze cultuur*. Utrecht: A. V. Bruna Uitgevers B. V.
- Hippe, Joop, Lucardie, Paul, Voerman, Gerrit (1995): Kroniek 1994. Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 1994. In: *Jaarboek 1994*. Groningen: Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Parijen.
- Kocsev Bence (2011): Tolerancia határok nélkül, határok tolerancia nélkül. *Szociológiai Szemle* 21 (2): 163–173.
- Kuhn, Thomas (1984): *A tudományos forradalmak szerkezete*, Budapest: Gondolat Kiadó.
- Lans, Jos van der–Vuijsje, Herman (2003): *Lage landen, hoge sprongen. Nederland in de twintigste eeuw*. Amsterdam: Uitgeverij. In: merc.
- Mak, Geert (2005): *Nagekomen flessenpost*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas.
- Mullisch, Harry: Holland for beginners. Forrás: <http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre22/18.htm> (Utolsó letöltés: 2012-03-19).
- Pleij, Herman (1996): A hollandok rossz közérzete. *Magyar Lettre Internationale* (22): 40–44.
- Simmel, Georg (2004): Exkurzus az idegenről. In: Biczó Gábor (szerk.): *Az idegen. Variációk Simmeltől Derridáig*. Debrecen: Csokonai Kiadó.
- Süskind, Patrick (1996): Németország 1989. november 9. *Magyar Lettre Internationale* (22): 7–9.
- Todorov, Tvetzan (2009): *Angst voor de barbaren*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas.
- Vuijsje, Herman (2008): *Korrekt Hollandia*. Budapest: Gondolat.
- Walker, Mack (1971): *German Hometowns. Community, State and General Estate 1648–1871.*, kurzusanyag (ELTE – MTA Atelier Európai Társadalomtudomány és Historiográfia Tanszék).
- Wintle, Michael (2002): Oszloposodás, konszociáció és vertikális pluralizmus újraértelmezése a holland példán: egy európai megközelítés. *Politikatudományi Szemle* (3): 99–114.